

Лекція №3

Тема: **Форми дислалії**

Мета: ознайомити студентів з формами дислалії; розглянути класифікацію функціональної дислалії; ознайомити з основними етапами діагностичного дослідження.

План

1. Класифікація дислалії.
2. Рівні порушення вимови.
3. Корекційна робота при дислалії

Зміст лекції

1. Класифікація дислалій

Дислалія - це порушення вимовної (звукової) сторони мовлення за збереженої іннервації мовленнєвого апарату, що найчастіше виявляється в дитячому віці. Неправильна вимова може фіксуватися батьками і людьми, що оточують дитину, досить рано, оскільки діти оволодівають артикуляцією звуків лише поступово. Прийнято вважати, що помилки у вимові, виявлені до 5 років, є фізіологічно зумовленими, подолання яких здійснюється спонтанно в тих випадках, коли у дитини немає відхилень у мовноруховому і слуховому аналізаторах.

Зниження слуху утруднює своєчасне і повноцінне формування звукової сторони мовлення. Так, у дітей зі зниженим слухом особливі труднощі виникають під час засвоєння, наприклад, м'яких і дзвінких приголосних.

Велике значення для розвитку повноцінної фонетичної сторони мовлення має мовленнєве середовище, в якому виховується дитина. Нерідко на прийом до логопеда батьки приводять дитину зі скаргою на погане мовлення, а в процесі обстеження виявляють, що аналогічні вади звуковимови спостерігаються у найближчому оточенні.

У 10% дітей зі зниженим слухом і 50% розумово відсталих спостерігаються різноманітні види порушень у звуковимові.

Залежно від збереженості анатомічного складу мовленнєвого апарату дислалію поділяють на два види:

1. вимова звуків, тоді як мовлення відбувається без цитологічних змін;
2. неправильна вимова зумовлена вираженими особливостями артикуляційного апарату.

Причинами функціональної дислалії є:

- фізична ослабленість, зумовлена частими соматичними захворюваннями, що спостерігаються в період - формування мовленнєвої функції;
- ступінь розвитку фонематичного слуху;
- соціальні і мовленнєві умови, в яких виховується дитина;
- двомовність у сім'ї.

Причини механічної дислалії - це насамперед природжені «вади кісткової і м'язової будови периферичного нітриту, серед яких виділяють:

- недоліки будови щелепно-зубної системи;
- вади у будові зубного ряду (відсутність передніх зубів, рідкі передні зуби, подвійний ряд зубів);
- верхня щелепа висунута вперед, порушені допустимі норми;
- нижня щелепа висунута вперед, порушені допустимі норми;

передній відкритий прикус;
- бічний , двобічний прикус;

За таких аномалій найпомітніше порушується правильна вимова шиплячих і свистячих звуків, сонорних, страждає зрозумілість мовлення загалом.

Слід зазначити, що не завжди в разі патологічних відхилень, у будові артикуляційного апарату порушується звуковимова. Компенсаторні можливості у кожної дитини і в дорослого різні, тому за наявності вад артикуляційних органів в окремих випадках спостерігається правильне вимовляння звуків.

Залежно від кількості порушених груп звуків дислалію поділяють на **мономорфну** (страждає одна група звуків, наприклад свистячі - с, сь, з, зь, ц) і **поліморфну**, коли порушено дві і більше груп звуків.

За кількістю порушених звуків розрізняють дислалію просту (від 1 до 4 звуків) і складну (від 4 і більше звуків).

У вітчизняній і зарубіжній літературі розглядають дві форми дислалії залежно від того, які психофізіологічні механізми, що беруть участь у здійсненні мовленнєвих процесів, порушені. Виділяють сенсорну і моторну дислалію (К.Беккер, М.Совак, М.Хватцев, О.Токарева, О.Правдіна та ін.). Такий поділ дислалії спрямовує увагу на механізм, корекція якого має бути здійснена.

На сучасному етапі розвитку логопедії класифікація дислалії спирається на сукупність критеріїв різних дисциплін, які вивчають мовлення. Водночас для логопедії як педагогічної галузі знань важливим є виділення таких ознак порушення, які є істотними саме для логопедичного впливу, тобто врахування того, якою є вада - фонематичною чи фонетичною.

Відповідно до запропонованих критеріїв виділяють три основні форми дислалії: акустико-фонематичну, артикуляторно-фонематичну, артикуляторно-фонетичну.

Акустико-фонематична дислалія. До неї належать вади звукового оформлення мовлення, зумовлені вибірковістю, несформованістю операцій перероблення фонем за їхніми акустичними параметрами в сенсорній ланці механізму сприймання мовлення. Такими операціями є впізнавання, зіставлення акустичних ознак звуків і прийняття рішення про фонему.

В основу порушення покладено недостатню сформованість фонематичного слуху, призначенням якого є впізнавання і розрізнення фонем, що входять до складу слова. У разі цього порушення система фонем у дитини неповністю сформована (редукована) за своїм складом. Дитина не впізнає ту чи ту акустичну ознаку складного звука, за яким одна фонема протиставлена іншій. Унаслідок цього під час сприймання мовлення відбувається уподібнення однієї фонемі до іншої на основі спільності тієї чи тієї ознаки.

Під акустико-фонематичної дислалії слід відрізняти групи порушення, які поширюються на перцептивний та смисловий рівні процесів сприймання мовлення, і ті, що призводять до його недорозвинення.

Артикуляторно-фонематична дислалія. До цієї форми належать діти, зумовлені несформованістю операцій відбору фонем за їхніми артикуляторними параметрами в моторній ланці продукування мовлення. Виділяють два основних варіанти порушень. У разі першого артикуляторна база не повністю сформована, редукована. Під час відбору фонем замість потрібного звука (відсутнього у дитини) відбирається звук, що наближається до нього за набором артикуляційних ознак.

Спостерігається явище субституції, або заміни одного звуку на інший. У ролі заміщеного виступає простіший за артикуляцією звук.

За другого варіанта порушення артикуляторна база виявляється повністю сформованою. Засвоєні всі артикуляторні позиції, потрібні для продукування звуків, проте у доборі звуків неправильне рішення, внаслідок чого звуковий образ сповз стає нестійким (дитина може вимовити слова правильно і неправильно). Це призводить до змішування звуків через їхню недостатню диференціацію, до невиправданого використання їх.

Заміни і змішування в разі цієї форми дислалії здійснюються на основі артикуляційної близькості звуків. Однак, як і в попередній групі порушень, ці явища спостерігаються здебільшого між звуками або класами звуків, що відрізняються за однією із ознак: свистячими і шиплячими с - ш, з - ж (криса - «криша»), між проривними шумними передньо- і задньоязиковими т — к, д-г (Толя - «Коля»), гол - «дол»), між парними за артикуляцією язиковими твердими і м'якими фонемами с - с', л- л', т-т' (сад - «сядь»), лук - «люк»), тук - «тюк») та ін. Ці явища можуть спостерігатися серед звуків, однакових за способом творення, між африкатами ц і ч («курца» - курча, «крица-ти» - кричати), сонорними р і л («либа» - риба, «рапа» - лапа).

За цієї форми дислалії фонематичне сприймання у дитини здебільшого сформоване повністю. Вона розрізняє всі фонемати, впізнає слова, в тому числі і слова пароніми. Дитина усвідомлює свою ваду і намагається подолати її. В багатьох випадках така самокорекція під керуванням слухового контролю відбувається успішно. Про це свідчать деякі зіставлені дані про поширення змішування і заміни звуків на різних вікових етапах розвитку дітей. Наприклад, заміни р - л в 5 років становлять 42% усіх порушень звуків, в 6 років - 34%, в 7 років - 18%, в 8-9 років - 18%; заміни л - р в 5 років становлять 9%, в 6 років - 5%, в 7 років і наступні роки не спостерігаються; заміни ш — с, ж-з в 5 років становлять 50% всіх порушень шиплячих, у наступні роки - 23-26% (М.Александровська). Тенденцію до подолання заміни і змішування звуків у дітей у процесі їх розвитку відмічено у працях багатьох дослідників (А.Гвоздева, В.Бельтюкова, О.Правді-на, В.Тарасун, М.Шеремет). Водночас автори зазначають, що повного подолання недоліків досягають не всі діти. Серед учнів загальноосвітньої школи (1-2 класи) недоліки вимови фонематичного порядку становлять не менше ніж 30%. До кінця навчання у школі вони трапляються поодинокі.

Спотворена вимова в разі цієї форми дислалії зумовлена не власне моторними порушеннями, а порушенням операцій відбору фонем за їхніми артикуляторними ознаками. Дитина справляється із завданнями на імітацію складних немовленнєвих фонем для своєї реалізації певних укладів мовними органами; нерідко продукує більш складні звуки і замінив ними ті, які відсутні, найпростіші за артикуляцією звуки.

Артикуляторно-фонетична дислалія. До цієї форми належить звукового оформлення мовлення, зумовлені неправим сформованими артикуляторними позиціями.

Звуки вимовляються ненормовано.

Порушуються не всі звуки: так, за різних індивідуальних особливостей вимови акустичний ефект під час вимовляння губних (проривних і сонорних) приголосних, а також передньоязикових проривних і сонорних приголосних у межах норми. Майже не трапляються спотворення губно-зубних ф-ф', в- в'.

Основну групу звуків, які можуть спотворювати вимову, становлять передньоязикові непроривні приголосні. Рідше спостерігається дефектне вимовляння задньоязикових проривних приголосних і середньоязикових.

Передньоязикові непроривні приголосні - це складні за артикуляцією звуки, оволодіння правильним укладом яких потребує тонких диференційованих рухів. Під час вимовляння дитина не може опиратися на той рух, який у неї сформувався раніше у зв'язку з біологічними актами, наприклад у разі оволодіння губними приголосними або проривними передньоязиковими. Ці звуки формуються у неї пізніше за інші, оскільки володіти новими комплексами рухів, під контролем свого слуху поступово прощупує ті артикуляційні позиції, які відповідають нормальному акустичному ефекту. Ці позиції «записуються» в пам'яті дитини і в подальшому продукуються за потребою. В разі знаходження правильних укладів дитина має навчитися розрізняти уклади близьких за вимовою звуків і виробити комплекс мовних рухів, необхідних для продукування звуків (Ф.Рау). Процес вироблення мовних рухів поєднаний зі специфічними труднощами, оскільки як проміжні ланки виступають адекватні і неадекватні звуки, які в українській мові не мають сенсоророзрізнявальної функції. В низці випадків такий проміжок для розвитку вимови звук-замінник, що наближається до потрібного звука за акустичним ефектом, починає набувати сенсоророзрізнявальної (фонематичної) функції. Він сприймається фонематичним слухом дитини як нормальний. Його артикуляція закріплюється. В подальшому звук зазвичай не піддається самокорекції внаслідок інертності артикуляційних навичок. Ці вади, на відміну від вад попередніх груп, мають тенденцію до закріплення.

Групування вад вимови і терміни, якими їх позначають, непридатні для описання порушень української вимовної системи. Наприклад, для позначення порушень задньоязикових приголосних зайвими є два терміни, але вони потрібні для тих мов, де г і к різні за способом творення. Для характеристики низки приголосних ця система недостатня: немає назви для вад фрикативних шиплячих ніж, а також африкат. Оскільки у фонетичній системі грецької мови не було подібних звуків, то відсутні і відповідні назви. У зв'язку з цим умовно було об'єднано і групу сигматизмів, крім вад вимови свистячих, і вади інших звуків - фрикативних шиплячих і африкат.

2. Рівні порушеної вимови

Багато авторів зазначають, що в низці випадків діти правильно використовують звук ізольовано, в складах, а іноді в словах і у відображеному мовленні, а не в самостійному мовленні. Аналогічні явища описані в працях М.Хіштцовн, О.І Ірандіної, К.Беккера, М.Совака та ін. Ці дані свідчать проте, що вимовні вміння дітей співвідносяться зі ступенем складності виду мовленнєвої діяльності.

Різний ступінь сформованості вмінь може спостерігатися в кожній із описаних форм дислалій.

Порушення звуковимови в мовленні дитини можуть виявлятися по різному:

1) звук відсутній: «ампа» (лапма), «акета» (ракета);

2) звук вимовляється спотворено, тобто замінюється звуці, відсутнім у фонетичній системі української мови: наприклад, замість нормативного р вимовляється «горловий» або «бічний» р; замість нормативного с - міжзубний с;

3) звук замінюється звуком, простішим за артикуляцією (л-у). Типовою є заміна звуків:

а) подібних за способом утворення, проте різних за місцем артикуляції (заміна проривних задньоязикових к і г проривними передньоязиковими: «д-т» - диван);

б) подібних за місцем артикуляції, однак різних за способом утворення (заміна фрикативного передньоязикового передньоязиковим проривним т: «тумка» - сумка);

в) однакових за способом утворення, проте різних за участю органів артикуляції (заміна язикового ф губно-зубним: «ф-на» - сосна);

г) однакових за місцем і способом утворення, але різних за участю голосу (заміна дзвінких звуків глухими: «папуся» - бабуся);

д) однакових за способом утворення і за активнодіючим органом, однак різних за призначенням твердості і м'якості (заміна м'яких твердими і твердих м'якими: «сяни» - сани). Частіше порушуються тяжкі за артикуляцією звуки: язикові (р-л), групи свистячих (с, з, ц) і шиплячих (ш, ж, ч, щ). Тверді і м'які пари приголосних порушуються зазвичай однаковою мірою.

Залежно від того, які звуки не сформовані або порушені, виділяють такі види недоліків:

1. Сигматизм - недоліки вимови свистячих (с, сь, з, зь, ц) шиплячих (ш, ч, ж, щ) звуків. Це один з найпоширеніших видів порушення вимови.

2. Ротацизм - недоліки вимови звуків р і рь.

3. Ламбдацизм - недоліки вимови звуків л і ль.

4. Вади вимови піднебінних звуків: капацизм - звуків к і кь; гамацизм - звуків г і гь; хитизм - звуків х і хь, йотацизм - звука й.

5. Вади одзвінчення - недоліки вимови дзвінких приголосних звуків. Ці вади виявляються в заміні дзвінких приголосних звуків парними глухими: б—п, д-т, в-ф, з-с, ж-ш, г-к. Цей недолік нерідко трапляється у дітей зі зниженим периферичним слухом.

6. Вади пом'якшення - недоліки вимови м'яких приголосних звуків, що полягають в основному в заміні їх парними твердими: наприклад, дь—д, пь—п, рь—р тощо («пат» -п'ять, «Ану-ап" Лпютн).

Слід зазначити, що в процесі організації коригувального навчання велике значення мають загальнодидактичні принципи. Водночас для ефективної і стійкої корекції вад вимови потрібно враховувати і спеціальні принципи:

етіопатогенетичний (тобто врахування етіології і механізму порушення мовленнєвого продукування);

комплексність впливу на всі компоненти мовної системи;

диференційований підхід під час корекції різних видів дислалії.

3. Корекційна робота

Система роботи з формування фонетичної сторони мовлені й передбачає такі етапи:

1) підготовчий;

2) постановки відсутніх звуків;

3) автоматизації поставлених звуків, введення їх у самостійне мовлення;

4) диференціації звуків.

Кожний із перелічених етапів відрізняється за змістом і прийомами логопедичної роботи, передбачає систему вправ, спрямованих на розвиток рухомості артикуляційного апарату. Ці вправи можна поділити на дві групи.

- масаж артикуляційного апарату, метою якого є вироблення рухомості губ, язика, здатність переключатися з одного артикуляційного укладу на інший.

Для цього дитині, що має обмежену рухливість органів артикуляції, можна запропонувати такі вправи:

висунути язик, покласти його на нижню губу; акуратно великим і вказівними пальцями правої і лівої руки злегка потішити бічні краї язика;

широко розпластаний язик покласти на нижню губу і великим пальцем виконати колові рухи посередині язика, ніби розминаючи його;

- злегка покусувати передню частину язика за незначного оскалу зубів;

- пощипати пальцями верхню і нижню губу;

- витягнути губи, затиснути ними олівець і почати перекачувати його коловими рухами.

При цьому слід провести вступну бесіду з дитиною і дотримуватися необхідних гігієнічних вимог.

2-га група - вправи, виконання яких допомагає створювати потрібну артикуляційну базу для появи відсутніх у мовленні дитини звуків. Ці загальноприйняті в логопедії підготовчі вправи також поділяють на дві групи:

- статичні, спрямовані на утримання артикуляційної пози;

- динамічні («годинничок», «маляр», «гойдалка»).

Етап постановки відсутніх звуків передбачає використання трьох способів:

а) за наслідуванням, коли логопед пояснює і показує артикуляцію певного звука. При цьому увагу дитини звертають на рухи мовленнєвих органів, відчуття рукою характеру видихуваного повітряного потоку, вібрації голосових складок;

б) механічний спосіб - використання зондів, шпательів та іншого приладдя, що допомагають дитині відтворити заданий артикуляційний уклад. Кінестетичні подразнення, що виникають при цьому, в сукупності з відповідними слуховими, дають змогу створити передумови для самостійного виконання необхідної артикуляції;

в) змішаний спосіб - одночасне застосування механічної допомоги і показ правильної артикуляції звука.

Етап автоматизації поставлених звуків передбачає систему мовленнєвих вправ, спрямованих на вироблення вміння використовувати в самостійних висловлюваннях поставлені звуки. При цьому лексичний матеріал має бути різнобічним і охоплювати не тільки ізольоване вимовляння звука, а й складові вправи зі словом, де поставлений звук посідає різну позицію, а також речення і тексти. Крім того, він має бути насичений вивченим звуком. Це дає змогу максимально виключити звуки, що дефективно вимовляються, а також змішуються.

Етап диференціації звуків настає після того, коли добре відпрацьована вимова кожної із груп звуків, подібних за звуко-вимовою або артикуляцією.

3.3. Сигматизм і способи його виправлення. Сигматизм - це недоліки у вимові свистячих і шиплячих звуків (с, сь, з, зь, ц, ш, ж, ч, щ).

Артикуляція звуків с, з, ц:

- зуби зближені на відстані 1 мм;

- положення губ і відстань між зубами залежать від наступного голосного звуку:

- язик широкий, його кінчик впирається в нижні різці;
- спинка язика в міру вигнута;

бічні краї язика підняті і зсередини вигнуті, щільно притиснуті до верхніх кутніх зубів;

посередині спинки язика утворюється жолобок, по якому проходить холодний потік видихуваного повітря;

- м'яке піднебіння підняте і притиснуте до задньої стінки глотки, не пропускає повітряного потоку через носову порожнину;

- голосові зв'язки розімкнені, звук глухий.

Під час вимовляння м'якого звука сь язик напружений, кінчик язика сильніше впирається в нижні різці, а спинка язика вигнута і наближена до твердого піднебіння.

Артикуляція дзвінких звуків з-зь відрізняється насамперед тим, що звуки дзвінкі, тобто голосові зв'язки зімкнені і вібрують; спинка язика піднята вище, видих менший, ніж у разі вимовляння звуків с-сь.

Звук ц утворюється при злитній і швидкій вимові двох звуків т-с (т с - при цьому т вимовляється не кінчиком, а спинкою язика): спочатку кінчик язика впирається в нижні різці, як і в разі вимовляння с, спинка вигнута і не торкається альвеол, далі кінчик язика залишається в тому самому положенні, а спинка після вибуху під час зіткнення з альвеолами опускається до положення, що було в разі вимовляння с, а по утвореному жолобку проходить холодний потік повітря.

Звуки ш і ж - шиплячі, під час вимовляння яких:

- губи злегка висунуті вперед;

передня частина язика у вигляді ковшика піднята до верхніх альвеол, але не торкається їх; утворюється щілина, через яку проходить теплий потік повітря;

- бічні краї язика підняті і щільно прилягають до верхніх кутніх зубів, не пропускаючи повітряного потоку;

- м'яке піднебіння підняте і закриває прохід у носову порожнину;

- голосові зв'язки у разі вимови ш розімкнені, а ж - зімкнені і вібрують.

Звуки ш - глухий, а ж - дзвінкий.

Звуки ч і щ за правильної артикуляції звук ч вимовляється тьшь.

Спочатку кінчик язика змикається з корінцями верхніх різців, а потім, після вибуху, відтягується назад до альвеол - утворюється сильний потік повітря. Корінь язика припіднятий і щільно закриває прохід у носову порожнину, голосові зв'язки розімкнені.

Під час вимовляння звука щ (шьшь) губи висунуті вперед, кінчик язика піднятий до альвеол; утворюється щілина, по якій проходить теплий потік повітря, бічні краї змикаються з верхніми зубами. Язик напружений, коренева частина його припіднята. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки розімкнені.

Звуки ч і щ завжди глухі.

Контрольні питання

1. Поняття про дислалію.
2. Причини дислалії.
3. Основні вади вимови звуків у разі дислалії.

Питання для самостійної роботи

1. Визначення дислалії. Історичний аспект розвитку проблеми.

Список рекомендованих джерел:

1. Волкова Л.С. /ред/ Логопедия. -М. «Просвещение», 1989.
2. Филичева Т.Б. Логопедическая работа в специальном детском саду/
Т.Б.Филичева, Н.А.Чевелева – М. «Просвещение», 1987.
3. Филичева Т.Б. Основы логопедии/ Т.Б.Филичева, Н.А.Чевелева,
Г.В.Чиркина – М., 1990.
4. Кольцова М.М. Ребенок учится говорить. - М., 1973.